

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ ТА КОНТРОМІДЕРНІЗАЦІЙНІ СКЛАДНИКИ В СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕННЯХ ВІРЯН РІЗНИХ КОНФЕСІЙ УКРАЇНИ: ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ (ЧАСТИНА 1)

MODERNIZATION AND COUNTER-MODERNIZATION COMPOSITES IN SOCIAL DIMENSIONS OF FOLLOWERS DIFFERENT CONFESSIONS OF UKRAINE: BY EMPIRICAL STUDY RESULTS (PART 1)

Статтю присвячено презентації першої частини результатів емпіричного дослідження модернізаційних/контромодернізаційних соціальних уявлень у представників трьох засадничих християнських конфесій України. Авторкою зроблено висновок про те, що зіставлення результатів емпіричного дослідження в аспекті порівняння модернізаційних/контромодернізаційних складників у представників трьох засадничих християнських конфесій (православних, греко-католиків та протестантів) говорить про найбільшій контромодернізаційній інтенції, наявній в релігійних уявленнях перших двох конфесій. Обґрунтовано, що така істотно вища контромодернізаційність православ'я та греко-католицизму в порівнянні з протестантизмом пояснюється синкретизованістю релігійної свідомості з різноманітними архаїзмами язичницьких (традиційних) релігійних течій.

Ключові слова: модернізація, контромодернізація, православ'я, реформація, традиційна православна цивілізація, західна ліберальна цивілізація.

Статья посвящена презентации первой части результатов эмпирического исследования модернизационных/контромодернизационных социальных представлений у представителей трех основных христианских конфессий Украины. Авторкой сделан вывод о том, что сопоставление результатов эмпирического исследования в аспекте сравнения модернизационных/контромодернизационных составляющих у представителей трех основных христианских конфессий (православных, греко-католиков и

протестантов) говорит о наиболее выраженных контромодернизационных интенциях, имеющихся в религиозных представлениях первых двух конфессий. Обосновано, что такая, более выраженная контромодернизационность православия и греко-католицизма по сравнению с протестантизмом объясняется синкретизованностью религиозного сознания с различными архаизмами языческих (традиционных) религиозных течений.

Ключевые слова: модернизация, контромодернизация, православие, реформация, традиционная православная цивилизация, западная либеральная цивилизация.

The article is devoted to the presentation of the first part of the results of empirical research of modernization/counter-modernization social representations in representatives of the three main Christian confessions of Ukraine. The author concludes that the comparison of the results of the empirical study in terms of comparing the modernization/counter-modernization components of the representatives of the three main Christian confessions (Orthodox, Greek Catholics and Protestants) speaks about the most expressed counter-modernization intentions available in religious representations of the first two confessions. It is substantiated that such a more pronounced counter-modernization of Orthodoxy and Greco-Catholicism in comparison with Protestantism is due to the syncretization of religious consciousness with different archaisms of pagan (traditional) religious movements.

Key words: modernization, counter-modernization, Orthodoxy, Reformation, traditional Orthodoxy civilization, Western liberal civilization.

УДК 316.74:2(075.8)

Медведєва Ю.Ю.

кандидат соціологічних наук,
докторант денної форми навчання
кафедри соціології та політології
Київський національний
авіаційний університет

Постановка проблеми. Важливим складником модернізаційних процесів у будь-якому суспільстві є релігійна етика, яка виступає одним із ключових регуляторів соціальної поведінки при її опосередкованому (латентному) впливі на соціальну мораль. Розвиток соціальних інституційних складників капіталізму як типу цивілізації та буржуазного суспільства залежить від налаштованості на певні патерни соціальної дисципліни, ставлення до режиму заощадження часу, стратегій ставлення до грошей та прибутків, типу релігійного світогляду та ін.

В Україні представлені три найпотужніші християнські конфесії, ставлення представників яких до впровадження послідовного курсу на розви-

ток культури та соціальних інститутів ринкового суспільства є далеко не однозначним.

Ця неоднозначність зумовлена різними типами релігійно-етичних уявлень, ретрансльованих в соціальну мораль у вигляді відповідних оціночних стереотипів. Послугування ними забезпечує таке регулювання соціальної поведінки, яка у представників однієї конфесії може набувати відверто контромодернізаційного спрямування, в іншій, навпаки, – промодернізаційного.

Перевірка припущень щодо нерівнозначності модернізаційних/контромодернізаційних уявлень потребує проведення емпіричного дослідження. У свою чергу, після його проведення кожен дослідник має представити від-

повідні результати, частині яких і присвячено дану статтю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У побудові програми емпіричного дослідження ми будемо виходити з ключових груп дефініцій означеного поняття. Відомо, що в літературі із соціології культури, історичної соціології, соціології економіки є представленими чотири ключові групи дефініцій модернізації. Ці дефініції для стислості і зручності викладення є доцільним представити у вигляді наступної таблиці 1.

Значущим є прийняття до уваги тієї точки зору П. Гайденко, у відповідності з якою рівень модернізованості націй як територіально-політичних спільнот може визначатися, виходячи з відкритості/закритості самого суспільства та припустимості в ньому тих чи інших показників мобільності [2, с. 88–97].

Відкриті суспільства лібертарного спрямування припускають значну мобільність, яка супроводжує спільнотоутворення на засадах спонтанного переміщення цілих соціальних груп у відповідності з певною стихійною динамікою. В закритих суспільствах подібні транзити мають місце лише внаслідок вольових рішень центральної влади, що зумовлює як штучність самого процесу, так і його результатів, на що вказують у своїх дослідженнях зі східного деспотизму К.-А. Віттфогель та К. Маркс [8, с. 41–174; 12].

З точки зору співвідношення фазисів, модернізація включає в себе індустріальний та постіндустріальний цивілізаційні фазиси. Йдеться про формування відповідних соціальних груп та інфраструктурних елементів, пов'язаних з машинним виробництвом та інформаційно-кібернетичним простором (пролетаріату та когнітаріату – серед професій найманої праці, класичної буржуазії та ме-

неджменту – серед власників/розпорядників виробництва).

Під час побудови інструментарію емпіричного дослідження та розробки програми було враховано також відмінності між своєчасною та запізнілою модернізацією. Однією з гіпотез нашого емпіричного дослідження буде припущення щодо запізнілості модернізації в Україні. Ознаками запізнілості і відставання відповідних процесів можуть стати фрагментованість самого процесу, його імітованість (наявність великої кількості поверхневих запозичень) та збереження в Україні залишків соціальних інститутів радянського періоду в їх первинному вигляді, на що вказують В. Любашенко, М. Мчедлов, А. Колодний, Ю. Левада [6; 7; 9; 10].

Слушною в контексті розробки програми емпіричного дослідження є також точка зору П. Сорокіна [11, с. 85–198]. З досліджень автора з теорії соціальної та культурної динаміки можна виокремити декілька сценаріїв модернізації. Їх можна було б позначити як інтродуковану модернізацію (вона відбувається через проходження вестернізації як процесу рецепції/запозичення європейських та американських цінностей); автономну модернізацію (процес формування буржуазно-капіталістичних відносин на автохтонних засадах) та наздоганяючу модернізацію (відбувається при поєднанні декількох культурних, соціально-економічних та політичних життєустроїв як буржуазно-капіталістичного, так і небуржуазного (доіндустріального) походження.

У нашому дослідженні ми будемо виходити з усіх зазначених визначень, віддаючи перевагу, перш за все, ментальним та цивілізаційним дефініціям. Така пріоритетність буде обґрунтована тим, що культура і цивілізація є аксіосферними регуляторами соціальних систем, а оскільки останні є залежними від них, то і всі інші

Таблиця 1

Дефініції модернізації

Група дефініцій	Зміст дефініцій
Дихотомічні дефініції	Модернізація інтерпретується як процес переходу від суспільства особистих зв'язків (традиційного) до суспільства машин та соціальних інституцій (які розглядаються як аналог машин), що і характеризує, власне, модерн [1, с. 114–167]
Історичні дефініції	Модернізація інтерпретується як відповідний сценарій розвитку суспільства, який включає шерех взаємопов'язаних процесів (промислова революція, буржуазна революція, яка супроводжується поваленням феодального ладу і монархії, технологічна революція, релігійна реформація тощо)
Інструментальні (технологічні) дефініції	Модернізація інтерпретується як сукупність технологічних трансформацій у системі відносин «природа–суспільство» [2, с. 88–97]
Ментальні дефініції	Модернізація розуміється в контексті прояву відповідних ментальних диспозицій, як-от: раціональності, прагматичності, адаптивності, часової дисциплінованості та ін. [3–5].
Цивілізаційні дефініції	Модернізація розуміється в контексті поширення цінностей європейської та американської цивілізацій [3, с. 100–168; 10, с. 22–29]

складники модернізації можна вважати похідними від менталітету (як одного із шаблів культури), так і від цивілізації, яка є похідною від цієї культури.

Постановка завдання. Метою статті є презентація першої частини результатів емпіричного

дослідження модернізаційних/ контрмодернізаційних соціальних уявлень у представників трьох засадничих християнських конфесій України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Судження	ПРАВОСЛАВНІ			
	Питання 5. Визначте, будь-ласка, з яким із наведених нижче суджень з приводу грошей і капіталу Ви погоджуєтесь/не погоджуєтесь і наскільки погоджуєтесь/не погоджуєтесь ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ (РОЗПОДІЛ У %)			
	Цілком погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь, аніж не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь, аніж погоджуюсь	Категорично не погоджуюсь
5.1. Грошей у людини має бути достатньо для задоволення потреб в їжі, одязі, даху над головою	53,8	26,7	14,4	7,2
5.2. Грошей у людини має бути достатньо для накопичень «на чорний день»	62,5	15,6	18,8	8,3
5.3. Грошей у людини має бути достатньо для того, щоб вести власний бізнес	32,3	28,9	18,5	22,2
5.4. Грошей у людини має бути достатньо для того, щоб мати значні прибутки в бізнесі	12,4	16,7	45,8	27,2
5.5. Щоб мати значні прибутки, зовсім необов'язково займатися бізнесом	76,2	18,3	3,5	2,6

Судження	ГРЕКО-КАТОЛИКИ			
	Питання 5. Визначте, будь-ласка, з яким із наведених нижче суджень з приводу грошей і капіталу Ви погоджуєтесь/не погоджуєтесь і наскільки погоджуєтесь/не погоджуєтесь ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ (РОЗПОДІЛ У %)			
	Цілком погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь, аніж не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь, аніж погоджуюсь	Категорично не погоджуюсь
5.1. Грошей у людини має бути достатньо для задоволення потреб в їжі, одязі, даху над головою	6,4	18,5	22,9	54,8
5.2. Грошей у людини має бути достатньо для накопичень «на чорний день»	48,3	19,5	22,8	21,3
5.3. Грошей у людини має бути достатньо для того, щоб вести власний бізнес	22,7	35,3	19,3	21,6
5.4. Грошей у людини має бути достатньо для того, щоб мати значні прибутки в бізнесі	26,5	32,6	19,7	23,3
5.5. Щоб мати значні прибутки, зовсім необов'язково займатися бізнесом	32,8	21,9	10,6	27,2

Судження	ПРОТЕСТАНТИ			
	Питання 5. Визначте, будь-ласка, з яким із наведених нижче суджень з приводу грошей і капіталу Ви погоджуєтесь/не погоджуєтесь і наскільки погоджуєтесь/не погоджуєтесь ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ (РОЗПОДІЛ У %)			
	Цілком погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь, аніж не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь, аніж погоджуюсь	Категорично не погоджуюсь
5.1. Грошей у людини має бути достатньо для задоволення потреб в їжі, одязі, даху над головою	36,4	29,8	28,2	7,3
5.2. Грошей у людини має бути достатньо для накопичень «на чорний день»	23,5	17,6	20,8	40,8
5.3. Грошей у людини має бути достатньо для того, щоб вести власний бізнес	22,9	15,6	20,3	43,4
5.4. Грошей у людини має бути достатньо для того, щоб мати значні прибутки в бізнесі	14,4	18,7	43,6	35,2
5.5. Щоб мати значні прибутки, зовсім необов'язково займатися бізнесом	16,6	25,7	18,3	41,7

Зіставлення результатів емпіричного дослідження в трьох таблицях дає підстави констатувати переважання мінімалістської стратегії серед представників православної конфесії (80,5%). Разом із цим православна частина вибірки цілком припускає накопичення заощаджень, як і тих надлишків, які є необхідними для ведення бізнесу (78,1 та 61,2% відповідно).

Зрозуміло, що подібні протиріччя з канонами мінімалізму та аскетизму уможливають появу відповідних корупційних практик у суспільствах з домінуванням православ'я. Адже йдеться про цілком толерантне ставлення до політиків, які займаються бізнес-діяльністю, та до священнослужителів, які також можуть, у логіці подібних уявлень, опікуватися бізнес-проектами.

Порівняння результатів із греко-католиками і протестантами дає підстави стверджувати, що найбільша чисельність прихильників мінімалістської стратегії серед протестантів є свідченням їх найвищої модернізованості. Саме слідування принципам мінімалізму на одному полюсі (66,2%) уможливорює 33,1% припускати бізнесову діяльність, яка в змістовному відношенні не суперечить нормам християнської етики. Це підтверджується відповідно меншими показниками прихильників бізнес-орієнтованої стратегії (38,5%), з іншого боку – значною кількістю респондентів-протестантів, які не припускають отримання високих прибутків поза бізнесом (41,7%).

Такий доволі високий показник свідчить про наявність у протестантів логічної моделі зв'язку між уявленнями про високі прибутки та зайняття продуктивним видобутком капіталу, на противагу іншим видам діяльності (наприклад, владно-політичної), які теж припускають отримання високих прибутків через корупційну ренту. Отже, їхню релігійну свідомість у контексті чіткішої (в порівнянні з іншими конфесіями) диференціації мінімалізму/аскетизму та кумуляціонізму/бізнес-орієнтованості можна вважати модернізаційно просунутишою і розвиненішою.

Результати по греко-католицькій частині вибірки говорять про їхню наближеність до православної частини в аспекті поєднання непоєднуваного (аскетизму/мінімалізму з бізнес-орієнтованістю та меркантилізмом) за наявності доволі високого відсотка тих, хто припускає позабізнесові джерела отримання високих прибутків (54,7%).

Під час порівняння трьох конфесій стає очевидним, що найбільшу прихильність до ортодоксального креаціонізму виявляють протестанти (84,7%), що є показником диференційованої релігійної свідомості, яка розрізняє, де закінчується наукове пізнання і починається релігія (і навпаки). Цьому відповідають гранично низькі, в порівнянні з православними і католиками, показники ортодоксального фундаменталізму та деїзму (15,2% супроти 40,9 та 37,0%).

Судження	ПРАВОСЛАВНІ			
	Питання 6. Визначте, будь-ласка, з яким із наведених нижче суджень з приводу співвідношення релігії і науки ви погоджуєтесь/не погоджуєтесь ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ (РОЗПОДІЛ У %)			
	Цілком погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь, аніж не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь, аніж погоджуюсь	Категорично не погоджуюсь
6.1. Наука і релігія є несумісними	18,3	22,6	32,5	28,4
6.2. Наука і релігія є частково сумісними	43,2	22,6	18,7	17,2
6.3. Наука і релігія є повністю сумісними	8,9	12,5	48,4	32,9
6.4. Наука може бути, за певних обставин, вищою за релігію	32,7	12,3	29,8	27,5
6.5. Релігійне знання за всіх обставин є вищим за наукове знання	57,9	23,6	12,4	8,6

Судження	ГРЕКО-КАТОЛИКИ			
	Питання 6. Визначте, будь-ласка, з яким із наведених нижче суджень з приводу співвідношення релігії і науки ви погоджуєтесь/не погоджуєтесь ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ (РОЗПОДІЛ У %)			
	Цілком погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь, аніж не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь, аніж погоджуюсь	Категорично не погоджуюсь
6.1. Наука і релігія є несумісними	6,3	8,9	37,9	41,6
6.2. Наука і релігія є частково сумісними	22,4	14,6	33,5	29,6
6.3. Наука і релігія є повністю сумісними	19,6	15,8	30,2	35,7
6.4. Наука може бути, за певних обставин, вищою за релігію	6,2	4,8	43,9	46,3

Судження	ПРОТЕСТАНТИ			
	Питання 6. Визначте, будь-ласка, з яким із наведених нижче суджень з приводу співвідношення релігії і науки ви погоджуєтесь/не погоджуєтесь ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ (РОЗПОДІЛ У %)			
	Цілком погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь, аніж не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь, аніж погоджуюсь	Категорично не погоджуюсь
6.1. Наука і релігія є несумісними	2,7	12,5	48,3	39,1
6.2. Наука і релігія є частково сумісними	11,8	9,5	44,9	36,3
6.3. Наука і релігія є повністю сумісними	1,5	3,1	57,9	39,4
6.4. Наука може, за певних обставин, бути вищою за релігію	4,5	6,8	63,2	26,9
6.5. Релігійне знання за всіх обставин є вищим за наукове знання	66,8	17,9	9,5	7,3

Під час порівняння трьох конфесій стає очевидним, що найбільшу прихильність до ортодоксального креаціонізму виявляють протестанти (84,7%), що є показником диференційованої релігійної свідомості, яка розрізняє, де закінчується наукове пізнання і починається релігія (і навпаки). Цьому відповідають гранично низькі, в порівнянні з православними і католиками, показники ортодоксального фундаменталізму та деїзму (15,2% супроти 40,9 та 37,0%).

У цьому немає нічого дивного, адже йдеться про різні способи опанування наукового знання, яке в одному випадку чітко відокремлюється від релігійного (у протестантів), що створює можливість ставитися до норм наукової моралі з науково-логічної точки зору і не плутати істини віри з істинами знання.

В іншому випадку (з католиками і православними) має місце невірнізнання наукового та ненаукового знання та зплутування останнього з марновірствами (забобонами) та паранаукою [4, с. 120–160]. Подібне поширюється і на ставлення до релігії, в яку починають проникати різні магичні практики, що являють собою рудименти язичництва. Таких рудиментів, як у греко-католицизмі, так і в православ'ї, нараховується достатня кількість. Саме тому змішування магізму і релігії йде на шкоду не лише релігії, але й науці, оскільки наука змішується з магією і безпідставно відкидається на рівні релігійної етики. Це призводить до притаманного як греко-католикам, так і православним, священницького авторитаризму та ієрокрації. Водночас православна та греко-католицька паства виявляє істотно меншу (в порівнянні з протестантською паствою) заангажованість у питаннях аналізу релігійної доктрини, що також говорить про істотно менші потужності критичного мислення, а отже, відставання в аспекті модернізації.

Доволі високі показники деїзму в греко-католиків та православних говорять на користь синкретичного ставлення до науки. Її істотніше відкидання і заперечення (якщо приймати до уваги показники протестантської вибірки) підтверджуються тим, що в православних суспільствах кількість атеїстів є істотно нижчою в порівнянні з протестантськими. Разом з тим кількість послідовних християнських фундаменталістів, які б вели відповідний до норм християнської етики спосіб життя, також є істотно нижчою. Модернізація сприяє появі як більшої кількості відкритих супротивників, так і прихильників християнської етики. Разом з тим синкретизація буденної магично-містичної та релігійної свідомості в православ'ї сприяє появі значних контингентів релігійно-індиферентних псевдовірян, для яких віра стає предметом конвенцій між паствою і священством.

Висновки з проведеного дослідження. Зіставлення результатів емпіричного дослідження в аспекті порівняння модернізаційних/ контрмо-

дернізаційних складників у представників трьох засадничих християнських конфесій (православних, греко-католиків та протестантів) говорить про найбільші контрмодернізаційні інтенції, наявні в релігійних уявленнях перших двох конфесій. Така істотно вища контрмодернізаційність православ'я та греко-католицизму в порівнянні з протестантизмом пояснюється синкретизованістю релігійної свідомості з різноманітними архаїзмами язичницьких (традиційних) релігійних течій. Синкретизованість релігійної свідомості в православ'ї та греко-католицизмі чітко співвідноситься з компромісами щодо корупційних практик, а з іншого боку – з ритуально-магічними викривленнями, що мають місце, в тому числі, і в ставленні до науки. Таким чином, модернізація в християнстві негативно впливає на християнську етику в контексті появи значної інтелектуальної опозиції, яка опікується поширенням світської (секулярної) свідомості. Разом з цим модернізація сприяє чіткому відокремленню ортодоксального креаціонізму християнського типу від науки, а тому непрямим чином може впливати на кількість послідовно-догматичних прихильників християнської етики серед протестантської пастви.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Наука как призвание и профессия. Москва: Прогресс, 1990. 608 с.
2. Гальцева Р.И. Самосознание европейской культуры XX века. Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. Москва: Политиздат, 1991. С. 114–167.
3. Гайденок П.П. Философско-религиозные истоки науки. Москва: Мартис, 1997. С. 3–11. С. 44–88.
4. Глебова Т.Н. Психологический портрет религиозности в Америке. Москва: Российский православный университет им. Св. апостола И. Богослова, 2005. 424 с.
5. Грушевський М. Духовна Україна: Збірник творів. Київ, 1994. 560 с.
6. Історія релігії в Україні / ред. кол. А. Колодний та ін. Київ-Дрогобич: Коло, 2003. Т. 10: Релігія і церква років незалежності. 613 с.
7. Левада Ю.А. Социальная природа религии. Москва, 1965. 188 с.
8. Любащенко В.І. Протестантизм в Україні: генеза, структура, місце в соціокультурних процесах: дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.11. Київ, 1998. 424 с.
9. Маркс К. Экономико-философские рукописи. Полн. собр. соч., Т. 42. С. 41–174. URL: <http://psylib.org.ua/books/marxk01/index.htm> (дата звернення: 03.05.2018).
10. Мчедлов М.П. Новый тип верующего на пороге третьего тысячелетия. Исторический вестник. 2000. № 9–10. С. 88–98.
11. Мчедлов М.П. О социальном портрете современного верующего. Социологические исследования. 2002. № 7. С. 22–29.
12. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений: пер. с англ. СПб. 2000. 1056 с.
13. Wittfogel K.A. Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power. Yale University Press, New Haven. 1957. 335 p.